

AKT JÁRDEMINDE ISLENETUG'IN ALDAWSHILIQTIN FISHING, PSIXOLOGIYALIQ ALDAW HÁM DEEPFAKE TEXNOLOGIYALARI.

Xalmuratov M.

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Kirisiw. Málimleme-kommunikaciya texnologiyaların tezlik penen rawajlanıwı menen birge kiber aldawshılıqtıń yaǵnıy jinayattı islew usılları hám sxemaları barǵan sayın quramalasıp, texnologiyalıq jaqtan jetilisip barmaqta. Kiber aldawshılıqtıń júz beriw usıllarınan biri bul fishing inglizshe «phishing-balıq awlaw» mánisin bildiredi bul aldawshılardıń bankler, tólem sistemaları, mámleketlik uyımlar yamasa belgili brendler atınan jasalma elektron xatlar, veb-saytlar yamasa xabarlar jiberip, paydalanıwshılardıń jeke maǵlıwmatları karta nomeri, login, parol, SMS-kodtı qolǵa kirgiziw usılı bolıp tabıladı.

Fishingtıń júz beriw usılı ádette úsh basqısıhtan ibarat: birinshi basqısıhta aldawshılar ózlerin isenimli shólkem, mäselen bank, salıq organları, tólem sisteması sıpatında tanıstıradı. Ekinshi basqısıhta olar paydalanıwshını jalǵan saytqa ótiwge iytermeleydi buniń ushın «kartańız bloklandı,» «sistema jańalanıwı,» «kredit alıw imkaniyatı» yamasa «salıq qarızı» sıyaqlı psixologiyalıq qurallardan paydalanadı. Úshinshi basqısıhta bolsa paydalanıwshı jasalma saytqa óz maǵlıwmatların kirgizgennen keyin, aldawshılar bul maǵlıwmatlar arqalı bank kartasına tolıq ruxsat aladı hám ondaǵı barlıq qarjını ótkerip jiberedi[1].

Fishingtıń keń tarqalǵan túrlerine tómendegiler kiredi. Karding - bul fishing saytlar jaratıw hám olarda arzan bahadaǵı tovarlardı jaylastırıw arqalı qarıydarlardıń plastik karta haqqındaǵı maǵlıwmatların urlaw usılı bolıp esaplanadı. Qarıydar tovar ushın tólemdi ámelge asırmaqshı bolǵanda, onıń karta maǵlıwmatları aldawshınıń qolına ótedi, biraq hesh qanday aldı-sattı ámelge asırılmaıdı. Farming fishing saytlarınıń jáne de quramalı kórinisi bolıp, paydalanıwshı sayt atın durıs jazsa da, mäselen, bank saytına kiriw ushın durıs mánzil jazsa domen atındaǵı kishi ayırmashılıqlar sebepli jalǵan saytqa kire beredi hám ózi bilmegen halda óz maǵlıwmatların aldawshıǵa beredi. SMS-fishing yamasa smishing - bul aldawshılardıń paydalanıwshılardı SMS-xabarlar jiberip, olardan jeke maǵlıwmatlardı soraw usılı. Kóbine «Siziń kartańız bloklandı, bloktı alıp taslaw ushın usı silteme arqalı ótiń» sıyaqlı tekstler qollanıladı. Vishing (dawıslı fishing) - bul aldawshılardıń telefon arqalı qonıraw etip, ózlerin bank xızmetkeri yamasa huqıq qorǵaw uyımı wákili dep tanıstırıwı hám jábirleniwshini SMS-kod yamasa basqa da sırlı maǵlıwmatlardı aytıwǵa májbúr etiwı.

Ózbekstan misalında, aldawshılar ózlerin bank xızmetkeri, Click yamasa Payme sıyaqlı tólem sistemaların xızmetkeri dep tanıstırıp, «Plastik kartańızǵa kiberhújim bolıp atır» yamasa sistemada qátelik júz bergeni sebepli nomerin qayta jalǵap qoyıw kerek ekenligin aytıp, paydalanıwshıdan telefonına kelgen jasırın kodtı talap etedi. Eger jábirleniwshı kodtı berse, aldawshılar bir neshe minut ishinde kartadaǵı barlıq qarjını ótkerip jiberedi. 2024-jılǵı statistikalıq maǵlıwmatlarǵa bola, Ózbekstanda kiberjinayatlardıń 60 procenti áyne zıyanlı siltemeler hám baǵdarlamalar jiberiw arqalı, 16 procenti bolsa SMS-kodtı qolǵa kirgiziw jolı menen júz bergen[2]. Fishingtıń bunday keń tarqalıwı puqaralardıń sanlı sawatlılıǵınıń jeterli emesligi menen tikkeley baylanıslı.

Psixologiyalıq aldaw bul kiber aldawshılardıń texnikalıq qurallardan góre, insan psixologiyasındaǵı kemshiliklerden paydalanıp, jasırın maǵlıwmatlardı qolǵa kirgiziw yamasa jábirleniwshini belgili bir háreketlerdi orınlawǵa májbúrlew usılı bolıp tabıladı. Psixologiyalıq aldawtıń modus operandı texnikalıq hújimlerden tıp tiykarınan parıq qıladı: bul jerde tiykarǵı «qural» - bul insan sezimleri hám isenimge tiykarlanǵan múnásibetler bolıp tabıladı. Psixologiyalıq aldawshılar adamlardı sezimler menen oynap, olardı óz mápleri jolında basqaradı aldanǵanlar aqırında aldawshılardıqıqtıyarlı túrde qarjı ótkeredi yamasa bank kartası maǵlıwmatların ózleri aytıp beredi.

Psixologiyalıq aldawdıń tiykarǵı usılları tómendegilerden ibarat. «Aldınnan tólew» usılında aldawshı jábirleniwshige úlken payda wáde etedi, biraq onı alıwdan aldın «dizimnen ótiw tólemi,» «salıqlar» yamasa «járdem tólemleri»n ótkeriwdi talap etedi. «Járdem sorap múrját etiw» usılında aldawshı ózin qıyın jaǵdayda turǵan tuwısqan yamasa dos sıpatında kórsetip, dárhal pul ótkeriwdi soraydı. «Jalǵan lotereya» usılında aldawshı jábirleniwshige onıń úlken utısqa eriskenin aytıp, utıstı alıw ushın aldın «salıq» yamasa «komissiya» tólew kerekligin talap etedi. «Qorqıtıw» usılında bolsa aldawshı jábirleniwshige onıń bank kartası bloklanganlıǵı, salıq qarızı bar ekenligi yamasa huqıq qorǵaw uyımları onıń jumısı menen qızıǵıp atırǵanı haqqında xabar beredi hám hawlıqpa oyatıp, jasırın maǵlıwmatlardı alıwǵa háreket etedi. Psixologiyalıq aldawshılar óz qurbanlarına azǵana irkilip ne bolıp atırǵanın arqayın túsiniw alıw ushın waqıt bermeydi, olar dárhal, háziraq pul ótkeriw yamasa kodtı aytıwdı talap etip, asıqtırıw strategiyasın qollanadı.

Psixologiyalıq aldawtıń ámeldegi júz beriw usılın Ózbekstan misalında baqlaw múmkin. 2024-jıl dekabr ayında Ózbekstan IIM Kiberqawipsizlik orayınıń atap ótiwinshe, búgingi kúnde eń kóp ushırasatuǵın jinayat túri onlayn kreditler menen baylanıslı aldawshılıq bolıp esaplanadı. Kóp jaǵdaylarda jinayashılar psixologiyalıq aldaw usıllarınan paydalanadı: olar qonıraw etip, sizdi SMS kodlarıńızdı bólsiwge yamasa programmalarǵa ornawıwǵa májbúrleydi, usı programmalar arqalı jeke maǵlıwmatlarıńız hám hátteki súwretlerińizdi qolǵa kirgizedi[3].

Deepfake (inglizshe «teren úyreniw» hám «feyk» sózleriniń birikpesi) - bul jasalma intellekt tiykarında insannıń júzi, dawısı hám mimikasın real túrde qalbekilestiriwshı texnologiya. Bul texnologiya dáslep kino sanaatı, bilimlendiriw hám densawlıqtı saqlaw tarawlarında unamalı maqsetlerde qollanılgan bolsa, sońǵı jıllarda kiberaldawshılıq hám jinayashılıqtıń jańa quralına aylanıp barmaqta. Deepfake texnologiyasınıń modus operandı dástúriy fishing hám psixologiyalıq aldaw usıllarınan pútkilley parıq qıladı, sebebi bul jerde aldawshılar tek ǵana tekstli yamasa dawıslı aldaw emes, al audio hám videomateriallardı qalbekilestiriw arqalı jábirleniwshini aldaw imkaniyatına iye boladı[4].

Xalqaraliq tájiriybe soni kórsetedi, deepfake texnologiyasidan aldawshılıq maqsetinde paydalanıw bargan sayın keńeyip barmaqta. Rossiya Federaciyasında 2025-jılǵa kelip deepfake texnologiyasidan paydalanıp islengen jinayatlar ushin jinayıy juwapkershilikti kúsheytıw boyınsha nızam joybarı islep shıǵılǵan bolıp, onda jinayattı «deepfake texnologiyasidan paydalanıp islew» kvalifikaciyalıq belgisi sıpatında usınıs etilgen[5]. Deepfake texnologiyası tek ǵana shaxstıń súwretine bolǵan huqıqtı buzıp qoymastan, al onıń abıroyı, qádir-qımbatı, múlki, jámiyetlik ádep-ikramlılıǵı, jámiyet hám mámleketiń abadanlıǵına qol urıw qáwpin de arttıradı. Izertlewshilerdiń atap ótiwinshe, deepfake mashqalası tek ǵana huqıqıy sheshimge iye emes, al kompleksli qatnastı - texnologiyalıq sheshimler, mámleketlik jeke menshik sheriklik, kadrlar tayarlaw hám xalqaralıq birge islesiwdi talap etedi[6].

Ózbekstanda deepfake texnologiyasidan paydalanǵan halda ámelge asırılatuǵın aldawshılıq jaǵdayları házirshе keń tarqalmaǵan bolsa da, bul qáwiptiń jaqın keleshekte áhmiyetli máselege aylanıwı múmkin. Deepfake texnologiyası menen baylanıslı jáne bir awır mashqala bul jinayat izlerin anıqlaw hám tergewdiń qıyınshılıǵı bolıp esaplanadı. Jalǵanlastırılǵan audio hám videomateriallardı haqıyqıydan ajratıw texnikalıq jaqtan qıyın bolıp, bul huqıq qorǵaw uyımları aldında jańa mashqalalardı keltirip shıǵaradı. Sol sebepli, Ózbekstan nızamshılıǵında deepfake texnologiyasidan paydalanǵan halda islengen jinayatlar ushin juwapkershilikti ayrıqsha kvalifikaciyalaw máselesi keleshekte áhmiyetli bolıwı múmkin.

Juwmmaq. Málimleme-kommunikaciya texnologiyalaridan paydalanıp ámelge asırılatuǵın aldawshılıqtıń usılları fishing, psixologiyalıq aldaw hám deepfake texnologiyaları óziniń quramalılıǵı, ǵalabalıǵı hám tez ózgeriwshenligi menen dástúriy aldawshılıqtan pútkilley parıq qıladı. Fishing texnologiyası házirgi kúnde Ózbekstandaǵı kiberjinayatlardıń tiykarǵı bólegin (60 procenti) qurap, tiykarınan zıyanlı siltemeler hám baǵdarlamalar jiberiw arqalı ámelge asırılmaqta. Psixologiyalıq aldaw usılları bolsa insan psixologiyasındaǵı kemshiliklerden paydalanıp, jábirleniwshilerdi óz ıqtıyarı menen sırlı maǵlıwmatlardı beriwge májbúrleydi bul usıl ásirese ulken jastaǵı puqaralar arasında keń tarqalǵan. Deepfake texnologiyası bolsa kiber aldawshılıqtıń eń jańa hám eń qáwiplı basqıshı bolıp, jasalma intellekt járdeminde insannıń júzi hám dawısın real túrde qálbekilestiriw imkaniyatın beredi. Bul qáwip qáterlerge qarsı nátiyjeli gúresiw tek ǵana jinayıy huqıqıy juwapkershilikti kúsheytıw emes, al xalıqtıń sanlı sawatlılıǵın arttırıw, zamanagóy texnikalıq qorǵaw quralların engiziw hám xalqaralıq birge islesiwdi bekkemlew arqalı múmkin.

ÁDEBIYATLAR

1. Kiberfiribgarlikka qarshi kurash yoki internetdan foydalanish madaniyati. – Yuz.uz, 2023. URL: <https://yuz.uz>.
2. “Onlayn qopqon” - ommalashgan virtual firibgarlik turlari va ulardan qanday himoyalaniş kerak. – Kun.uz, 2023. URL: <https://kun.uz>.
3. Kibermakondagi jinoyatlar va ularning oldini olish choralari. – Uzmarkaz.uz, 2025. URL: <https://uzmarkaz.uz>.
4. Ijtimoiy muhandislar bank kartalaridan pulni qanday o'g'irlashadi: 6 ta firibgarlik sxemasi. – Uzum.uz, 2024. URL: <https://uzum.uz>.
5. O'zbekistonda 2021–2024-yillarda banklar va fuqarolar kiberjinoyatlardan 1,9 trln so'm zarar ko'rdi. – Gazeta.uz, 2025. URL: <https://gazeta.uz>.
6. Draft Federal Law «On Amending the Criminal Code of the Russian Federation» in Order to Strengthen Criminal Liability for Crimes Committed Using «Deepfake» Technology. – HSE University, 2025. URL: <https://hse.ru>.
7. Deepfake And Criminal Law. – Vestnik KUI (Krasnodar University of the Ministry of Internal Affairs of Russia), 2024. URL: <https://vestnik.kui.ru>.
8. Deepfake ishlatadigan firibgarlarni qanday aniqlash mumkin? – Jet.bank.uz, 2025. URL: <https://jet.bank.uz>.

Rezyume. Bul maqalada AKT járdeminde ámelge asırılatuǵın aldawshılıqtıń tiykarǵı usılları - fishing, psixologiyalıq aldaw hám deepfake texnologiyaları analiz qılınadı. Maqalada usı túrdegi jinayattıń júz beriw usılları, jinayat mexanizmi qısqa bayan etilgen.

Gilt sózler: fishing, psixologiyalıq aldaw, deepfake, kiber aldawshılıq.

Резюме. В данной статье анализируются основные способы мошенничества с использованием ИКТ – фишинг, психологическая манипуляция и технологии дипфейк. В статье освещаются способы совершения и механизм данного вида преступления.

Ключевые слова: фишинг, психологическая манипуляция, дипфейк, кибермошенничество.

Summary. This article analyzes the main methods of fraud committed using ICT – phishing, psychological fraud, and deepfake technologies. The article highlights the methods of commission and the mechanism of this type of crime.

Keywords: phishing, psychological fraud, deepfake, cyber fraud.